

# III. Historie sociální práce

## Sociální práce do počátku novověku

*social work in pre-modern era*

Počátek etablování SP jakožto samostatné profese a oboru klademe na přelom 19. a 20. století. Nicméně už v předchozích historických epochách byla využita řada praktických i teoretických modelů pomoci osobám na okraji společnosti, jež mohou být považovány za důležité i pro SP soudobou.

### Starověk

Písemnictví starého Egypta svědčí už od konce třetího tisíciletí př. n. l. o tom, že starost o chudé byla součástí výkonu moci vladaře (faraona) a jeho úředníků. Náhrobní nápisy i celé autobiografie úředníků chtěly ukotvit věčnou památku těchto faraonových zástupců právě pomocí odkazů na jejich (těžko odlišit, zda skutečnou) solidaritu s nejzranitelnějšími: vdovami a sirotky. Nositel úřadu tak časem získal čestné přízvisko „choť vdovy a ochranný val sirotka“ (Brunner-Traut, 1998, s. 35). Povinnost solidarity s chudými se však vztahovala i na obyčejné lidi, jak dosvědčují dochované sbírky mravních ponaučení. Občan je zde napomínán, aby se nedopouštěl bezpráví vůči chudým a v případě velkého zadlužení postupoval milosrdně. Nejvyšší motivaci k zachovávání tak vysokého etosu chování představovala vize posmrtného (Usirova) soudu, u něhož je zemřelý mj. zkoumán (výrok č. 125 Knihy mrtvých), zda za svého pozemského života nepohrdal chudými, nenechal nikoho hladovět, nikoho nerozplakal, jestli konal, co si přáli lidé a s čím byli bozi spokojeni, zda poskytl chléb hladovému, vodu žíznivému, šat nahému a loďku tomu, kdo ji neměl (Brunner-Traut, 1998).

Upomínání vládnoucích elit na jejich závazek péče o chudé a jejich ochranu před útlakem bylo součástí představ o optimálním vladaři také v Sumeru. Dochované písemnictví zde má charakter zákoníků a zakotvení ochrany chudých v nich tak překonávalo schéma prostého individuálního milosrdenství. Entemen z Lagaše (kol. r. 2460 př. n. l.) zmínil dlužní otroctví, když umožnil, aby se matka vrátila od věřitele ke svým dětem a děti ke své matce. Další zdejší vladař Uruimgina (kol. r. 2300 př. n. l.) je považován za nejstaršího sociálního reformátora, neboť jako první definoval zásadu ochrany všech sociálně slabých. Snahu společenských elit zabezpečit chudým jejich práva můžeme tedy označit za společné přesvědčení staroorientálních kultur.

Ještě silnější étos ochrany sociálně slabých nacházíme ve starozákonním Izraeli a jeho posvátných spisech Starého zákona (dále SZ), který kombinuje v tomto ohledu dvě klíčové hodnoty: spravedlnost / právo a lásku / milosrdenství (Oz 12,7). Měřítkem zbožnosti, resp. hříšnosti člověka je podle SZ altruistické chování vůči chudým (Izajáš 58,6–10; Ezechiel 18,5–9; Jób 29,11–16; 31,13–21). Ze sociálního hlediska je důležitým prvkem *příkázání lásky k bližním* (Leviticus 19,18), jejichž okruh je ještě omezen na příslušníky vlastního národa, byť jsou do něho zahrnuti také asimilovaní cizinci (tamtéž 19,34). Typičtější pro SZ je však snaha reagovat na rozmanité formy lidské nouze pomocí právních opatření. Formuluje řadu ochranných ustanovení vůči starým (Exodus 21,15.17), vdovám a sirotkům (tamtéž 22,21), chudým (tamtéž 22,24) a nádeníkům (Deuteronomium 24,14). K nejstarším ustanovením patří *zákaz ukládání úroku z půjčky* (Exodus 22,24) a *regulace hodnoty zástavy za půjčku* na předemty přiměřené sociální situaci dlužníka (Exodus 22,25).

Někdy v závěru 7. století př. n. l. vznikl *institut pravidelné dlužní amnestie* – rovněž v tehdejší světě ojedinělý – podle něž každého sedmého roku zanikaly veškeré dlužní závazky (Deuteronomium 15,1–18). Z hlediska životní energie a sebeúcty chudých taková naděje na nový začátek musela představovat důležitou oporu jejich fungování. Ve stejné době vznikl také institut chrámové daně, v určitém smyslu *první sociální daně*, která byla ve výši desátku požadována pouze od rolníků a každý třetí rok měla být rozdělena bezdomovcům, sirotkům a vdovám ve vlastní obci (Deuteronomium 14,22–29). Sociální zákonodárství Izraelitů bylo ukotveno ještě silněji než v sousedním starém Egyptě nábožensky. Společnosti bylo ukládáno chovat se ke svým potřebným tak, jak jedná Bůh. Zároveň byl sociální étos SZ nasměrován k budoucnosti, odkud se ve spojení s postavou Mesiáše očekávalo

definitivní a dokonalé prosazení Hospodinových představ o mezilidských vztazích, poměřovaných opět měřítkem pozornosti věnované nejzranitelnějším (Izajáš 35,5; 61,1–3). Z hlediska soudobého pojetí SP a zejm. jejího reformního paradigmatu není bez zajímavosti kritika sociálních poměrů u proroků 8. století stol. př. n. l. (Ámos, Micheáš, Ozeáš, Izajáš), kteří nekompromisním způsobem obžalovávali mocné z útlu chudých.

Pozdně židovské písemné tradice (přelom letopočtu až konec prvního tisíciletí n. l.), jež se už nestaly součástí kánonu SZ – *Talmud a Midraše* –, umožňují zrekonstruovat systém solidární praxe, resp. „dobrých skutků“. Ten se podle Stracka a Billerbecka (1989) skládal z linie soukromé a veřejné dobročinnosti na jedné straně a skutků lásky či milosrdenství na straně druhé. Rozdíl mezi oběma liniemi spočíval v prostředku, který používaly: dobročinnost užívala materiální prostředky, skutky lásky a milosrdenství se prokazovaly skrze vlastní osobu. V případě soukromé dobročinnosti předpisy vymezovaly mj. hierarchii příjemců soukromé dobročinnosti a také její limity. Podpora měla směřovat nejprve k tomu, kdo je dárce nejbližší, měla být přiměřená životním podmínkám příjemce před zchudnutím a možnostem dárce. Velký důraz byl kladen na pravidlo, že dobročinnost má být prokazována citlivě a bez pocitu ponížení u příjemce. S ohledem na prevenci zchudnutí dárce byly stanoveny též limity výše udělované podpory. Kromě případu pořizování závěti před vlastní smrtí nebylo možné darovat více než 20 % celkového majetku, ročně se nesmělo darovat více než 20 % celkového ročního příjmu. Minimum darů pro chudé, které musel Izraelita ročně odvést, byla asi 3 % celkového ročního příjmu.

Z hlediska SP byl důležitější systém veřejné, úřední dobročinnosti. Za ten bylo v každé obci odpovědné kolegium alespoň tří osob jmenovaných (snad) obecní radou. Nárok na podporu z prostředků obce měli nejprve místní chudí. K jejich podpoře byli formou chudinské daně zavázáni všichni místní obyvatelé tak, že jednou týdně odevzdávali své příspěvky dvěma výběřčími do pokladničky. Také rozdělení vybraných prostředků probíhalo jednou týdně, v předvečer sabatu, prostřednictvím tří osob. Podpora se udělovala zpravidla v takové výši, aby pokryla náklady na 14 jídel, tedy obživu na sedm následujících dní. U této dávky podpory bylo možné zkoumat oprávněnost žádosti. Migrující chudí měli také nárok na podporu, měla však obvykle podobu potravin, které k tomu účelu vybírali každý den od místních tři výběrači do misky a ihned adresátům rozdělovali. Oprávněnost se u tohoto typu podpory neprováděla. Další typ podpory místních i migrujících chudých měl podobu oblečení. Tato dávka byla migrujícím chudým poskytnuta teprve po přezkoumání jejich situace. Chudí, kteří žebrali od domu k domu, byli ze systému podpory vyloučeni. Skutky lásky byly vymezené katalogem skutků milosrdenství, k nimž náleželo: přijetí cizinců, výchova sirotek, vykupování zajatých Izraelitů, pořízení vybavy pro chudé snoubence a jejich doprovázení během svatby, navštěvování nemocných, zajištění pohřbu zemřelých, kteří neměli příbuzenstvo, a poskytování útěchy truchlícím.

Z hlediska historického vývoje cílů sociální politiky od pomoci člověku přes povinnost státu až po právo občana je relevantní tvrzení Browna (2002), že blízkovýchodnímu modelu starověkých společností bylo vlastní vnímat chudé ne z ekonomické, ale z právní perspektivy. Chudí zde byli přednostně „žalobci“ spravedlnosti, jejíž garance byla úkolem vladaře. Díky tomu byl chudý nositelem požadavku, na jehož vyslyšení měl nárok. Přesvědčivou ilustrací této blízkovýchodní mentality je skutečnost, že hebrejštiny zná téměř plynulý fonetický přechod od nářku a požadavku (ze' aqah) ke spravedlnosti (z' daqah). Navíc pojem spravedlnost je v hebrejštině sémanticky blízký termínu milosrdenství.

Navzdory svému nezpochybnitelnému inspiračnímu vlivu na následný vývoj Evropy v rovině politické, filosofické, právní a dalších, společnosti antického Řecka a Říma nevytvořily žádné relevantní modely a nástroje sociální pomoci lidem na okraji společnosti. Dříve v této souvislosti uváděná tvrzení pozdější výzkum značně poopravil: Císařský systém rozdělování materiální podpory (maso, obilí) v 1. století n. l. (*annona civica*) sice zahrnoval i chudé, ovšem nikoli z důvodu chudoby. Nárok na dávku z tohoto systému politicky motivované podpory měl lid Říma a některých dalších italských měst, jen pokud prokázali svůj občanský status, tedy nezávisle na své sociální situaci (Brown, 2002). Ani systém veřejné péče o sirotky padlých vojáků, byť motivovaný politicky a militárně, fungující v Aténách a dalších řeckých městech od 6. století př. n. l. římské impérium nepřevzalo. Alimentační programy zahájené císařem Trajánem (98–117 n. l.) nebyly zamýšlené jako systém pomoci sirotkům, ale měly motivovat římské rodiny zejm. v Itálii k většímu počtu dětí, aby se zvýšil počet římských občanů v mohutné imperiální armádě (Miller, 2003).

Křesťanská tradice solidarity s chudými a trpícími zmíněné prvky sociálního étosu SZ převzala a rozvíjela svým způsobem. Ten se odvíjel zejm. od příkladu Ježíše Nazaretského. Evangelia podávají desítky zpráv o jeho pomoci nemocným, bezradným a jinak trpícím (Frese, 2000; Pompey, 2008). Mistr z Galileje v nich vystupuje jako terapeut s podmanivou otevřeností a kongruencí, hlubokou empatií a bezpodmínečným přijetím trpícího. Příklon Nazaretského k chudým a lidem na okraji společnosti byl součástí jeho programu hlásání příchodu Božího království

a měl poukázat na kontext, v němž se tento spásonosný děj odehrává přednostně (Lukáš 7, 18–23; 11,14–23). Svě učeníky posílal Ježíš konat totéž (tamtéž 10,9) a ochotu poskytnout pomoc chudým a trpícím vyhlásil za rozhodující měřítko definitivní spásy člověka (Matouš 25,31–46). SP chápána jako angažmá ve prospěch chudých a potřebných se ve světle této vize stala potenciálním místem příchodu Božího království a nabyla tím téměř mystické hloubky.

První křesťanské obce zřejmě převzaly z židovství systém každodenního rozdělování pomoci chudým, jak nasvědčuje zmínka o jeruzalémské obci (Skutky apoštolské 6,1). Institut *chudinské podpory* (řec. *diakonia*) v této komunitě se ovšem záhy ocítl před závažným sociálním problémem, který spočíval v nerovných podmínkách udělování podpory dvěma etnickým (jazykovým) skupinám chudých (vdov): zvýhodnění hebrejské části komunity aproti řecké. Představení obce na tento sociální problém reagovali systémově a vytvořili úřední grémium sedmi mužů, kteří převzali odpovědnost za výkon chudinské podpory v obci. S tímto úryvkem se zakrátko (od začátku 3. století) začal spojovat *úřad diakonátu* (jáhenství), jež můžeme považovat za první krok institucionalizace sociální pomoci uvnitř křesťanství. Počátky SP v křesťanské tradici lze spatřovat mnohem spíše v této epizodě než v Podobenství o milosrdném Samařanu (Engelke, 2004). Řada starocírkevních úředních textů (Didaskálie, Apoštolské konstituce, Testamentum Domini) popisuje podrobně jejich sociální úkoly: navštěvovat potřebné v terénu, vyhledávat chudé a nemocné v domácnostech, hostincích a útulcích, jednou týdně informovat biskupa o formách a rozsahu nouze v obci, chudým cizincům zajistit pohřeb, oznamovat členům obce jména potřebných a tak je zapojovat do solidarity, zasáhnout v případech domácího násilí. Mužský diakonát měl už v rané fázi ženskou větev, dosvědčenou ještě v Novém zákoně (Římanům 16,11; První list Timoteovi 3,11). Úkolem *diakonek* (jáhenek) bylo zastupovat diakony ve službách, které se týkaly žen, spolupracovat s diakony na rozdělování sociální pomoci a ujmout se výchovy osiřelých nebo opuštěných dětí. Od 6. století jejich role na Západě vymizela, na Východě ještě přetrvávala (Ratzinger, 2001). Vdovy představovaly v rané církvi nejen primární a privilegovanou cílovou skupinu sociální pomoci (na počátku 2. století se o nich hovoří jako o „Božím oltáři“), ale za určitých podmínek se na této úředně zajišťované pomoci také podílely a tvořily vlastní a samostatný stav (*ordo viduarum*). Podle zdroje z první poloviny 3. století (Didaskálie) měly za úkol navštěvovat v obci nemocné.

Ačkoli rané křesťanství vytvořilo diferencovanou strukturu zajištění sociální pomoci ve svých obcích (diakonie), nebylo pochyb o tom, že základní odpovědnost za tento prvek života církevních obcí, stejně jako za všechny ostatní (hlásání evangelia a liturgie), spočívala v *rukou biskupa* příslušné obce. Biskup měl povinnost postarat se o všechny potřebné v obci, vdovy, sirotky, invalidy a další skupiny ve smyslu skutků tělesného milosrdenství (Apoštolské konstituce), měl posoudit, kdo je schopen se obejít bez vnější pomoci, rozhodovat o udělení pomoci, měl dohlížet na výchovu sirotků u náhradních rodin, příp. se jí ujmout sám (Didaskálie). K zajištění této sociální agendy si řada církevních obcí vedla *seznamy chudých* (*matriculae*). Z nich plyne (Brown, 2002), že římská obec měla v péči 1500 vdov a dalších potřebných (3. století), obec v Antiochii 3000 příjemců pomoci (4. století), obec v Alexandrii 7500 (7. století). Brown (2002) poukazuje na opomíjenou skutečnost, že k cílovým skupinám biskupské sociální odpovědnosti patřily nejen osoby totálně závislé na pomoci druhých (5–10 % populace), ale také (od 4. století) mnohem početnější *příslušníci středních vrstev* (20–25 %), kteří žili v neustálém riziku náhlého zchudnutí. Nebylo výjimkou, že je biskupové museli hájit před nespravedlivými daněmi, dávali jim placenou práci v církevní obci nebo křesťanským kupcům poskytovali překlenovací úvěry.

Sociální aktivity křesťanských komunit získávaly církvi popularitu a představovaly v antickém světě římského impéria novum nejen po technické stránce systému chudinské pomoci, ale zejm. revolucí v pohledu na společnost, kde chudí, kteří v původní městské struktuře společnosti neměli žádné definované místo, nyní získávali privilegované postavení. Postupná christianizace antických měst tak znamenala zejm. „tichou sociální revoluci antického města“ (Horden, 2005), jejímiž hlavními viditelnými aktéry byli biskupové – zvaní „milovníci chudých“ (*philoptochoi; amatores pauperum*) – a jejich klérus. Aktivity křesťanských obcí na sociálním poli získaly nový rozměr i kvalitu po příklonu císařů ke křesťanství (od r. 313, tzv. konstantinovský obrat). Ti církvi poskytovali nejen štědré materiální dary, ale hlavně rozsáhlá daňová a jiná privilegia, na oplátku však očekávali celoplošné fungování systému chudinské pomoci. Intenzivně nabývaný majetek církev považovala za „dědictví chudých“ (*patrimonium pauperum*) a od 5. století s ním zacházela podle kvartického pravidla (po čtvrtině biskup, klérus, provoz chrámů a sociální pomoc chudým). Zatímco do 4. století systém sociální pomoci probíhal formou terénních či ambulantních služeb, po konstantinovském obratu se novým typem organizace pomoci potřebným staly *špitály*. Tato instituce, jež vznikla ve východní části impéria, neměla v předcházejících dobách obdoby (Miller, 1997; Horden, 2005). Ve svých počátcích – nejstarší zmínka z r. 332 v Sýrii – poskytovaly špitály služby chudým, bezdomovcům, cizincům, cestujícím, poutníkům i nemocným. Rovněž jejich názvosloví bylo neustálené:

xenodocheia / xenones, ptochotrofeia / ptocheia, nosokomeia. Do tohoto období (kol. r. 370) patřil proslavený komplex pro cizince, sirotky, chudé, staré, postižené a nemocné – založený u Caesareje v Kapadocii tamním biskupem Bazilem Velikým – který poskytoval kromě sociálních i lékařské služby. Později se na Východě vytvořily dvě samostatné skupiny těchto zařízení: víceúčelová zařízení pro chudé a cizince hledající stravu, přístřeší a práci (xenodocheion / ptochotrofeion), jednoúčelová zařízení pro nemocné (nosokomeion, od 5. století jen xenon), pro sirotky (orfanotrofeion od 6. století), pro opuštěné novorozence a malé děti (brefotrofeion od 6. století) a pro zestárlé (gerokomeion od 5. století). Byzantské xenones nabízely bezprecedentní veřejný a bezplatný přístup ke špičkové lékařské péči (Miller, 1997). Pod vlivem byzantského příkladu se nová instituce šířila od konce 4. století také na Západ (zejm. do Itálie a Galie). Nicméně aktivita západní církve na tomto poli v následujících staletích značně zaostávala za Východem (Horden, 2005). Vznik špitálů, započatý na křesťanském Východě ve 4. století a na Západě v plné síle teprve ve 12. století, představoval klíčovou křesťanskou inovaci nejen v rámci tehdejšího antického světa, ale i s ohledem na současnou linii pobytových (ústavních) sociálních zařízení.

## Západní středověk

Evropské země raného středověku procházely značnými sociálními otřesy, které se odrážejí také v dobovém vyprávění o muži, jehož životní příklad udával tón sociálních aktivit až do přelomu tisíciletí: byl to sv. Martin z Tours (317–397). Tento důstojník římské armády uviděl jednoho dne před branami galského města Amiens neoblečeného žebráka, spontánně roztal svůj vojenský plášť mečem na dvě části a jednu z nich žebrákovi daroval. V noci se mu pak údajně zjevil Kristus, a když se ráno probudil, plášť byl opět celý. Jakmile Martin pochopil tajemství svého setkání s Kristem v osobě chudého, opustil řady vojska, dal se pokřtít, stal se mnichem a zůstal jím i jako biskup. Vyprávění je plné symboliky. Vyzývala všechny, kdo disponují bohatstvím (kůň) a mocí (meč), k dobročinnosti. Místem bezkompromisního následování Krista se stal klášter a mnišský život. Scéna se odehrála před branami Amiens, tedy v místě, kde území města přecházelo ve venkov. Také tento údaj je příznačný. Pod vlivem vpádu germánských kmenů dochází mezi 4. a 7. stoletím k úpadku starých antických měst a jejich vyhlazení.

Chudoba a sociální problémy vůbec přesouvaly své těžiště v raně středověkém období do venkovských obcí (Mollat, 1986) a tehdejší instituty solidarity se tam přemístily též, neboť právě touto dobou (od 6. století, nejprve v Galii) vznikla nová síť církevní infrastruktury – venkovské farnosti. Církevní koncily okamžitě začaly nově společenské jednotky volat k odpovědnosti za chudé na svém území (Tours 567; Macon 585; Frankfurt 794, Arles 813). Karel Veliký tuto zásadu povýšil r. 806 na říšský zákon. Zákon také upravoval nakládání s dary věřících církvi: bohatší farnosti musely chudým distribuovat dvě třetiny a chudší polovinu těchto příjmů.

Zvláštní útvar svépomocné sebeorganizace se sociálněpedagogickými rysy vznikal v 7. století u biskupských katedrál od Poitiers až po Kolín n. R. Chudí (matricularii), registrovaní při těchto chrámech v tzv. matrikách, se začali sdružovat do určitých „chudinských korporací“ (Mollat, 1986). Za své drobné služby při zajišťování bohoslužeb, pořádku a úklidu v chrámu a při hájení práva azylu získali privilegium prosit o almužnu u vchodu do kostela. Požívali zvláštní ochrany a sociálního zajištění, jaké v tehdejší době nemá obdoby. Nebyli pouhými příjemci pomoci druhých, ale byli zároveň i spolupracovníky.

Vedle pomalu odeznívající, dříve dominantní, sociální odpovědnosti biskupů za chudé na svém území (Liese, 1922) se začal prosazovat nový aktér západního systému sociální pomoci – klášterní mnišství. Už od svých počátků na křesťanském Východě (4. století) klášterní mnišství oscilovalo mezi ideálem aktivního života mezi chudými a kontemplativním životem zasvěceným modlitbě (Miller, 1997). Za hlavního organizátora klášterní tradice na Západě je považován sv. Benedikt z Nursie (480–547), jehož pravidla mnišského soužití určovala podobu klášterního života až do 12. století. Benedikt přikládal pohostinnosti vůči chudým výsostnou hodnotu (Řehole Benediktova, kap. 31 a 53) a k tomu účelu disponovaly benediktinské kláštery i menší či větší špitální kapacitou (špitál) a personálem (almužník). Chudý měl být přijat s důstojností vlastní Kristu, jehož ztělesňuje. Proto měl už okamžik přijetí chudého do špitálu liturgicko-ceremoniální povahu. Příchozí se poklonili shromáždění mniši, umyli jim, osušili a políbili nohy (mandatum – v mnoha klášterech konáno každý den), poskytli přístřeší a stravu. Chudým nemocným mimo klášter chodil almužník pomáhat jednou týdně domů. Prostředky pro hmotnou pomoc získávali mniši z vlastní postní praxe. Vše, co si mniši odřekli, dostával almužník pro chudé. Klášter v Cluny vynakládal na pomoc chudým téměř třetinu svých příjmů (Mollat, 1986). Po reformě benediktinů na přelomu 11. a 12. století (cisterciácký řád) se po celé Evropě vytvořila nová síť 1800 klášterních špitálů. Mnišská linie sociální pomoci pokračovala od 11. století v novém hnutí tzv. augustiniánských kanovníků, jejichž centrum práce

spočívalo v praktické pastoraci mezi lidmi a každodenní sociální pomoci. Dbali také na obnovu ptochotrofií na venkově a xenodochií v biskupských městech (Mollat, 1986).

V téže době vznikla řada nových řeholních (rytířských i nerytířských) komunit, které považovaly provoz špitálů za svůj primární úkol. Miller (1997) připomíná, že to byl důsledek křížových výprav (1096–1254), při nichž se rytíři setkali v Byzanci i v Palestině s vysoce rozvinutou nemocniční (špitální) péčí. Následně tento špitální model importovali na Západ, kde dosud biskupské a panské špitály (*hospitales*, *hospitia*, *xenodochia*, *ptochotrofia*) fungovaly bez většího vlivu na společnost. Nově zakládané špitály na rozdíl od byzantského vzoru kombinovaly péči zdravotní s chudinskou. K nejdůležitějším špitálními řádům patřil řád sv. Jana Jeruzalémského (johanité; založen r. 1099), řád sv. Lazara (lazariáni; založen r. 1100), řád německých rytířů (založen r. 1100), řád sv. Antonína (antonité; založen r. 1095), řád Ducha svatého (založen r. 1198) a jediným původním českým řádem byl řád křižovníků s červenou hvězdou (založen z podnětu sv. Anežky Přemyslovny r. 1237).

Počátky špitálního hnutí na našem území nejsou s výjimkou posledně jmenovaného řádu dostatečně objasněné (Doležel, 2011). Za nejstarší špitál v Čechách je považován pražský špitál P. Marie, později zvaný týnský, založený snad z laické (kupecké) iniciativy kolem r. 1130 (dříve mylně kladený do r. 929). Prvním biskupským špitálem v Praze je vyšehradský špitál sv. Alžběty založený r. 1364 (Jan Očko z Vlašimi), což je paradoxně asi jedno století poté, co zbytek Evropy tento typ zřizování začal opouštět. Podobně neúplné údaje jsou také o klášterních špitálech, zejm. u pražských johanitů (v Praze od r. 1158), kteří snad v Praze žádný neprovozovali. Za nejstarší špitál na Moravě byl považován olomoucký špitál z r. 1055. Historické důkazy byly odhaleny jako padělek, je tedy nutné za něj pokládat brněnský špitál sv. Ducha z r. 1238 založený z nadace manželů Rudgera a Hodavy.

S přílivem venkovského obyvatelstva do měst docházelo od 12. století ke znovuoživení *individuální praxe solidarity* s chudými. Ta se tehdy stala masovým jevem. Laici již nechtěli přenechávat praxi skutků milosrdenství mnichům a klerikům a vyhledávali osobní vztah k chudým. Díky tomu došlo k nárůstu nesystematické praxe přímé materiální pomoci (almužny) a k nárůstu nadací a testamentárních odkazů na sociální účely (Mollat, 1986). Individualizace praxe almužny nebyla bezproblémová: idea „svaté směny“, kdy dárce daroval almužnu a dostal zpět přímělnou modlitbu příjemce, mohla snadno přerůst v instrumentalizaci chudého v prostředek dosažení vlastní spásy.

Paralelně s trendem individualizace solidarity se od 12. století rodilo také *hnutí chudoby*. Mollat (1986) připomíná, že toto hnutí vyrostlo z otázky, jak dosáhnout společenské integrace chudých. Zásadní profil dostalo hnutí chudoby ve 13. století se sv. Františkem z Assisi (1182–1226) a sv. Dominikem (1170–1221). Jejich působení vytvořilo nová mužská i ženská klášterní společenství (dominikáni r. 1216, minorité r. 1209) a prostřednictvím laického „třetího řádu“ (minorité r. 1218) zasáhlo také do nejvyšších vrstev evropské šlechty. Do tohoto proudu náležely vzorové charitní postavy sv. Hedviky Slezské (1174–1243), její neteře sv. Alžběty Durynské (1207–1231) a sv. Anežky Přemyslovny (1211–1282). Přitažlivěji než příklad sv. Martina, jenž se z koně sklání k nahému, aby se s ním rozdělil o plášť, začal působit příklad mnoha mužů a žen, kteří se chtěli chudým (a Kristu) připodobnit (Mollat, 1986). V našich zemích mohla tato nová šlechtická linie dobročinnosti navázat na starobylé legendy z 10.–11. století o čtyřech zemských patronech: sv. Ludmile, sv. Václavu, sv. Vojtěchu a sv. Prokopu, jejichž svatost byla vykreslována vždy také prostřednictvím praxe pomoci chudým (Doležel, 2011). Do františkánského prostředí patřil také inovativní projekt založený, které umožňovaly poskytovat únosný úvěr sociálně slabým a pomoci jim překlenout nepříznivé období (Liese, 1922a). Ideu vyzkoušel nejprve londýnský biskup (1361), poté měšťané ve francouzském Chateau-Salins, ale teprve v rukou františkánů dosáhla plného rozkvětu (1462 Perugia; 1463 Orvieto a Gubbio). Mezi františkány získal projekt také nové jméno: *montes pietatis*. Už r. 1498 byla taková „mons“ založena v Norimberku a pravděpodobně první na našem území byla otevřena r. 1529 v Jindřichově Hradci.

Jiným projevem znovuoživení laické aktivity v sociální pomoci byl vznik četných *zbožných bratrstev*, jejichž členové obstarávali chudinské útulky, zakládali špitály, pečovali v nich o potřebné nebo navštěvovali chudé v domácnostech. Bratrstva tak v Evropě znamenala důležitou sociální sílu, která prolamovala anonymitu chudoby (Mollat, 1986), a můžeme je považovat za předchůdce sektoru dnešních neziskových organizací, v nichž se realizuje podstatný díl SP (Doležel, 2011). Některá z těchto bratrstev působila po boku slavných špitálních řádů, jiná, zejm. od 13. a 14. století, působila samostatně. Velký rozmach zažila zejm. v zemích jižní Evropy, ale i v Hamburku působilo 100 takových bratrstev, v Kolíně 80. Zřejmě nejstarší v Itálii bylo bratrstvo sv. Leonarda ve Viterbo, jež r. 1144 zbudovalo špitál Franco (Liese, 1922b). Ve Florencii údajně založil kolem r. 1240 nosič zavazadel Piero di Luca Borsi dodnes existující bratrstvo milosrdenství. Celoevropského rozšíření dosáhlo bratrstvo Božího těla. Rovněž někteří příjemci pomoci využívali této formy sdružování, podobně jako už dříve chudinské korporace. V Benátkách je r. 1315 doloženo bratrstvo chudých slepců, kteří mohli během svých bo-

hoslužeb v kryptě chrámu sv. Marka pořádat sbírky a věnovat se hře na varhany. Podobné zprávy pocházejí také ze Štrasburku a Frankfurtu (Liese, 1922b). Historické bádání o zbožných bratrstvech a jejich sociální pomoci chudým na našem území neposkytuje zatím prakticky žádné relevantní údaje (Doležel, 2011). Do linie solidárně produktivních forem sdružování patřily rovněž řemeslné a obchodnické *cechy*, protože členství v nich poskytovalo jakousi primitivní formu sociálního pojištění.

Na pomezí zbožných bratrstev a řeholních komunit se nacházela ženská společenství *bekyň*, šířená v Evropě z Belgie od počátku 13. století. Ovdovělé ženy nebo svobodné dívky žily v komunitách bez nutnosti skládat řeholní sliby na tzv. *bekyňských* dvorech a ujímaly se úkolu vzdělávání dívek, péče o nemocné a umírající v domácnostech, péče o chudé a vedení špitálů (u nás např. v Jindřichově Hradci a ve Znojmě). Zatímco v našich zemích většina *bekyň* zmizela v průběhu husitských bouří, ve zbytku Evropy se *bekyně* v 15. a 16. století integrovaly do tradičních ženských řádů nebo nově vznikajících kongregací. Hnutí *bekyňských* komunit můžeme považovat nejen za dobovou inovaci řešení sociálních problémů, ale také v něm můžeme spatřovat předzvěst početných ženských sociálních kongregací 18. a 19. století.

Od *šlechty* se ve středověku očekávalo, že bude pečovat o své poddané; tento závazek jí připomínali králové i papežové. Šlo však o povinnost formulovanou vágně a prakticky těžko vymahatelnou. Také šlechta, stejně jako všichni jiní lidé, byla limitována dostupnými zdroji. Jedním ze způsobů, jak se této povinnosti zhostit, byla podpora klášterů, které se zabývaly charitativní činností.

Počínaje 13. stoletím se začaly objevovat pokusy o *prevenci zneužívání poskytované pomoci*. Za tím účelem byly vydávány speciální odznaky (ve Florencii „polizze“, v Nizozemí „marky“) s vyraženým jménem chudého. Některé městské vyhlášky (Norimberk) od 14. století omezovaly právo na žebrání jen na vlastníky těchto odznaků, jejichž seznam měl vést a každého půl roku aktualizovat úředník magistrátu (Geremek, 1999). Ve Vídni v 15. století byly podmínkami pro získání takového odznaku: (1) nezaviněnost vlastní nouze; (2) pracovní neschopnost; (3) prokázat vykonání velikonoční zpovědi a svatého přijímání; (4) znalost tří základních modliteb (Lehner, 1997).

Na přelomu 14. a 15. století nastaly další výrazné posuny v důrazech systému chudinské pomoci. Dosavadní individuální i korporativní formy dobročinnosti se ukázaly jako málo účinné a rostoucí měšťanstvo projevovalo stále větší ambice regulovat sociální problémy nezávisle na církevní i světské vrchnosti. Tak docházelo k postupnému vytlačování řeholních řádů z postavení hlavních aktérů špitální sociální pomoci ve prospěch měšťanstva a formování pravidel chudinské péče výlučně podle zájmů měšťanstva. Tyto jevy jsou nazývány *sekularizace a komunalizace chudinské péče* (Haslinger, 2009). Prosazovaly se zásady omezení pomoci na domácí potřebné, otevřelo se více prostoru kontrole příjemců pomoci a vznikly restriktivní předpisy, rozlišující přísně oprávněné a neoprávněné žadatele. Poskytnutí pomoci bylo tak vázáno na požadavek změny chování, resp. na povinnost pracovat. Komunalizace chudinské péče tak znamenala její proměnu v nástroj pracovní výchovy. Proto bývá tento proces označován také jako *pedagogizace sociální péče* (Engelke, 2002).

Jakub Doležel

## Odkazy:

Praktická teologie a sociální práce, Pastorage a sociální práce

## Literatura:

- Brown, P. (2002). *Poverty and Leadership in the Later Roman Empire*. Hannover, London: University Press of New England.
- Brunner-Traut, E. (1998). Wohltätigkeit und Armenfürsorge im Alten Ägypten. In G. K. Schäfer, T. Strohm (ed.): *Diakonie – biblische Grundlagen und Orientierungen*, Heidelberg: Universitätsverlag, S. 23–43.
- Doležel, J. (2011). *Teoretické ukotvení církevní sociální práce na pozadí obecných a českých charitních dějin až po encykliku Deus caritas est* (disertační práce). Olomouc: Univerzita Palackého.
- Engelke, E. (2004). *Die Wissenschaft Soziale Arbeit. Werdegang und Grundlagen*. Freiburg: Lambertus.
- Geremek, B. (1999). *Slitování a šibenice. Dějiny chudoby a milosrdenství*. Praha: Argo.
- Horden, P. (2005). The earliest hospitals in byzantium, western europe, and islam. *Journal of Interdisciplinary History*. Vol. XXXV, no.3, p. 361–389.
- Lehner, M. (1997). *Caritas: Die Soziale Arbeit der Kirche*. Freiburg: Lambertus.
- Liese, W. (1922a). *Geschichte der Caritas I*. Freiburg: Caritasverlag.

- Giese, W. (1922b). *Geschichte der Caritas II*. Freiburg: Caritasverlag.
- Miller, T. S. (1997). *The Birth of the Hospital in the Byzantine Empire*. London: Johns Hopkins University Press.
- Miller, T. S. (2003). *The Orphans of Byzantium*. Washington, D. C.: Catholic University of America Press.
- Waller, M. (1986). *The Poors in the Middle Age*. New Haven: Yale.
- Haminger, G. (2001). *Geschichte der kirchlichen Armenpflege. Reprint der Ausgabe von 1884*. Freiburg.
- Snack, H., Billerbeck, P. (1989). *Das Evangelium nach Markus, Lukas und Johannes und die Apostelgeschichte: erläutert aus Talmud und Midrasch*. München: C. H. Beck.

## Sociální práce od doby reformace do 19. století

*social work in modern era*

### Reformace a sekularizace

Reformační hnutí (Luther, Bucer, Calvin, Zwingli) vyvolalo v dosavadním fungování systému sociální pomoci značné posuny jak na teoretické, tak i praktické úrovni. *Martin Luther (1483–1546)* svou nauku stavěl na přesvědčení o radikální zkaženosti lidské přirozenosti po prvotním hříchu a na představě „ospravedlnění“ člověka, které působí Bůh pouze svou milostí (*sola gratia*) a člověk na něm získává podíl jen svou vírou (*sola fide*). Tradiční teorie, podle níž se spása dá zasloužit konáním dobrých skutků, neodpovídala protestantským principům. Lutherův postoj k práci dobročinnosti lze označit za odmítnutí motivu „dobrých skutků“. Cesta spásy tak byla radikálně oddělena od představy záslužnosti. Pomáhající služba chudým a trpícím pro Luthera může plynout pouze z vděčnosti, kterou dlužíme Bohu za dar ospravedlnění (osvobození člověka z pout hříchu). Takové pojetí zdůrazňuje rovnost pomáhajícího i příjemce pomoci (oba jsou dlužníci Bohu) a působí jako prevence před instrumentalizací příjemce pro získání vlastní spásy. Z hlediska zdůraznění radikálně zkažené přirozenosti člověka (nepokřtěného) by tato koncepce mohla vést až k podceňování přirozeného potenciálu příjemce pomoci a potažmo i k podceňování, nebo dokonce zavržení nástrojů a poznatků, jaké přináší přirozené (neteologické) lidské poznání (společenské, humanitní a přírodní vědy). V tomto ohledu by mělo důsledné uplatnění Lutherovy doktríny fatální důsledky pro SP, která fakticky stojí a padá s důvěrou v přirozený potenciál každého člověka nezávisle na jeho stavu (Doležel, 2011).

I když Luther požadoval po reformovaných sborech praxi nesenou vzájemnou láskou a skutky milosrdenství (Sattler, 2008), zároveň v důsledku své doktríny o dvou regimtech (světském a duchovním) žádal, aby se světská vrchnost (knížata a města) ujala sociální pomoci chudým se vši rozhodností, což vedlo k *faktické delegaci sociální pomoci do rukou panské a měšťanské vrchnosti*. V tomto požadavku se v zásadě shodoval s ostatními reformátory ve Štrasburku (Martin Bucer /1491–1551/), v Ženevě (Jean Calvin /1509–1564/) i v Curychu (Huldreich Zwingli /1484–1531/). Církevními autoritám pak ve smyslu dělby práce připadl úkol posilovat víru a bliženeckou lásku pomocí kázání (Schäfer a Hermann, 2005). V tomto aspektu se reformace ukázala jako *katalyzátor* výše popsaného trendu *komunalizace a sekularizace chudinské péče* (Haslinger, 2009). Přinejmenším během 16. století vedly reformační vize k *úpadku kultury solidarity*. Luther i jeho současníci si na tento úpadek stěžovali (Vašek, 1941). K popsaným ideovým faktorům se přidaly i faktory politické.

V oblastech, kde se panovník přiklonil k protestantismu (*cuius regio, eius religio*), byl *sekularizován církevní a klášterní majetek*, osazenstvo klášterů (nejpočetnější zdroj pomáhajícího personálu) bylo rozpuštěno, ve špitálech chyběl personál. Oprávněná kritika nedostatků pozdně středověké charitní činnosti tak vedla k jejímu prostému odstranění (Doležel, 2011). Souběžně s nástupem reformace (kořeny sahají až do 14. století) se objevil pro tuto dobu charakteristický rys práce s chudobou, tzv. *městské chudinské vyhlášky*. Luther sám jako razantní odpůrce žebroty napsal předmluvu komunální chudinské vyhlášky z r. 1523 pro město Leisnig.

Zdaleka největší dopad mělo dílo *De subventionem pauperum* (O podpoře chudých), které r. 1526 věnoval magistrátu města Bruggy v Belgii španělský humanista Juan Luis Vives (1492–1540). Spis má dva díly. V prvním, spíše teoretickém, hovoří o kořenech lidské nouze, o pravidlech dobročinnosti a individuálních povinnostech k chudým. Ve druhém díle přistupuje k formulacím konkrétních opatření komunální chudinské politiky. Vives zde formuluje tři základní požadavky: (1) každý chudý musí pracovat; (2) podpora chudých má být adresná, resp. vycházet z posouzení individuální situace; a (3) chudí musí být vychováni k mravnímu životu. Jednotlivá opatření, která Vives k naplnění těchto požadavků navrhl – pracovní povinnost, opatření k obstarání zaměstnání,

registrace chudých, písemné dokumentace jejich situace, lékařské posudky, adresně orientovaná podpora a úřední kontrola výchovy – se dodnes různou mírou uplatňují v systémech sociálního zabezpečení (Engelke, 2002).

Na půdě reformovaných sborů vznikají od 16. století zárodečné podoby *sborové diakonie*. Jejím nejznámějším průkopníkem byl Johannes a Lasco /1499 – 1560/, který nejdříve v Anglii a později v nynějším Německu vytvořil protestantský řád zaměřený na chudiskou péči. Diakoni pomáhali práce neschopným chudým a snažili se pedagogicky působit na zahaleče a alkoholiky. Diakonie později rozvinula mnoho forem podpory sociálně vyloučených zejména v Nizozemí - začala provozovat také ústavní zařízení pro sirotky, staré lidi, tělesně a duševně nemocné i „pracovní domy“. Tato zařízení byla dotována z loterií.

Od doby renesance se rozrůstají počty laických sdružení věřících nazývaných *církevní bratrstva* zřizovaná při katolických farnostech. Jejich činnost je dobře doložena zejména z prostoru dnešní Itálie. I když byla soustředěna zejména na slavení církevních svátků, některá z těchto sdružení se věnovala i charitativní činnosti, některá se dokonce specializovala na určité typy klientů, např. na zločince.

## Katolická reforma (16. a 17. století) – nové korporace sociální pomoci

Katolická církev na Tridentském koncilu (1545–1563) v reakci na reformaci znovu volala biskupy k odpovědnosti za chudé a potvrdila tradiční nauku o záslužnosti skutků milosrdenství. Tím zachovala důležitý zdroj motivace vytváření materiální základny sociální pomoci (Haslinger, 2009). Zásadním dopadem katolické reformy v sociální oblasti je ovšem vytvoření atmosféry, která umožnila *zformování mnoha nových osobností a společenství zasvěcených péči o chudé* (více Vašek, 1941; Pospíšil, 2002).

V poreformační Francii zanechal nesmazatelnou stopu Vincent DePaul (1581–1660) svým programem spojení farní pastorační a chudinské péče (Liese, 1922a). Zdůrazňoval v souladu se starokřesťanskou doktrínou, že pomáhající praxe je úkolem každého pokřtěného. Proto věnoval velkou pozornost vytváření skupin charitních dobrovolníků ve farních komunitách (tzv. *vincentinská společenství*). S přesvědčením, že mezi duchovní a sociální nouzí existuje vzájemná souvislost, zřídil r. 1625 společenství misionářských kněží, tzv. *lazaristů*. Ti měli dbát na povznesení duchovního života chudých a zároveň během svých venkovských misíi ustavovat dobrovolnické a svépomocné charitní skupiny. Spolu s Luisou de Marillac založil r. 1633 také „Společnost dcer křesťanské lásky“. Jejich lidové označení milosrdné sestry (od fr. *charité*) nebo *vincentinky* se stalo souhrnným označením pro bezpočet podobných sociálně aktivních společenství. Hlavní úkol spočíval (a stále spočívá) v domácí (terénní) péči o chudé a nemocné (Liese, 1922b).

## Komunální inovace v chudinské péči

K výraznému pohybu došlo také v prostředí katolických a reformovaných měst. Navzdory odlišnostem na úrovni konkrétní praxe se zde formovaly *městské chudinské vyhlášky* – zárodky sociální politiky –, které vykazovaly více společných než rozdílných znaků: odsuzovaly zneužívání žebroty, obsahovaly morální zavržení zahálky, separovaly přijatelné a nepřijatelné chudé, redukovaly toleranci vůči žebrání, snažily se prosadit výchovu žebráků k práci (Haslinger, 2009).

Tyto společné trendy posilovaly už nastartované procesy komunalizace a byrokratizace tehdejší sociální pomoci. Chudinská péče byla definitivně přisouzena do kompetence městské vrchnosti, chudí byli registrováni, a pokud byli shledáni práceschopnými, byli umísťováni do nových zařízení pro veřejné práce. Pracovní ústavy záhy získaly – nezávisle na národních variantách (německý Arbeitshaus, anglický Bridewell, holandský Tuchthuis, pařížský všeobecný špitál) – charakter nápravných zařízení, u Geremeka (1999) nazývaných „vězení pro chudé“. Program nápravy chudých pomocí nedobrovolné práce se ujal výrazně silněji v protestantských oblastech, zatímco v katolických regionech v podstatně menším počtu a mnohem později, teprve v 18. století.

## Nová vlna diferenciací subjektů sociální pomoci po francouzské revoluci

Ořesy způsobené francouzskou revolucí způsobily zintenzivnění sociální činnosti zejm. *nových katolických (ženských) kongregací*, jak vincentinské, tak i františkánské tradice. Jen ve Francii vzniklo do tzv. druhého císařství (1852–1870) na 300 nových charitních kongregací a v jejich řadách pracovalo pro chudé a nemocné na 100 000 žen (Kahl, 2005). Zejm. pro řeholnice františkánské linie (milosrdné sestry) byla typická preference terénních

ošetřovatelských služeb v domácnostech nemocných, což bylo ve své době považováno za novinku (Liese, 1922a). Tatáž forma péče o chudé měla již delší tradici.

Ve stejné době došlo k *institucionalizaci diakonické praxe* mezi německými evangelíky, dosud ukotvené jen ve sborové diakonii. Diakonická zařízení – zejm. sirotčince a školy – byla zakládána v duchu Johanna Heinricha Pestalozziho. Do popředí diakonického zájmu evangelíků se dostávaly zejm. *chudé a zanedbávané děti*. Práce s „*děťmi ulice*“ tvořila první z milníků evangelického diakonického hnutí (Wendt, 2005; Liese, 1922b). Z tzv. *zachráněných domů* (Rettungshäuser) pro zanedbávané děti a mládež (první r. 1819 u Bochumi a v Düsseldorfu) získal největší vliv „*Hrubý dům*“ (Rauhe Haus) v Hornu u Hamburku, založený péčí Johanna Hinricha Wicherna (1808–1881). S jeho jménem je spojována také teologická koncepce „*vnitřní misie*“, tedy představa, že dobrovolná spolupráce věřících na díle lásky povede k obnově celé společnosti (Sattler, 2008). Za tím účelem založil r. 1848 *Centrální výbor pro vnitřní misii*, jehož úkolem bylo *zastřešovat a koordinovat roztržštěné diakonické a misijní projekty*. Druhým z milníků diakonického hnutí bylo *etablování profesionální ošetřovatelské péče*, kterou v obcích zajišťovaly neprovdané diakonky (Diakonissen), žijící ve společenství podobném řeholnicím. Mateřský dům založil r. 1836 Theodor Fliedner (1800–1864) v Kaiserswerthu. Je známo, že tento široký proud diakonické obnovy německých evangelíků byl inspirován vzorem následovníků sv. Vincence (Lehner, 1997).

V Itálii se v téže době zrodil mimořádný projekt (výchovné) práce s ohroženou mládeží z chudých vrstev. Katolický kněz Giovanni Bosco (1815–1888) na předměstí italského Turína vytvořil koncepci preventivní pedagogiky spojující tři základní hodnoty rozumu, náboženství a lásky. Příkladem sv. Vincence byl v 19. století osloven mladý pařížský student Antoine-Frédéric Ozanam. V jeho duchu založil iniciativu dobrovolníků, jejímž cílem je aktivní práce s chudými a jinak potřebnými. Skupina jeho přátel v dubnu 1833 dala těmto aktivitám strukturu: založili „*Conference de Charité*“ (charitní konference), z níž se později (1834) vyvinula (1845 papežsky uznaná) výhradně dobrovolnická *Společnost sv. Vincence De Paul*. Dnes jde o jednu z největších platforem dobrovolnické sociální služby na světě (Doležel, 2011).

## Eberfeldský a štrasburský systém

Významnou inovací v systému sociální pomoci představovaly modely racionalizace chudinské péče. Prvním byla *efektivizace komunální chudinské správy*. Ta souvisela zejm. se zavedením nového chudinského zákona (Poor Law Amendment Act / New Poor Law) r. 1834 v Anglii (Wendt, 2008). Další dva modely spočívaly v koordinaci *aktivit dobrovolnické dobročinnosti* a systému veřejné chudinské péče.

Prvním příkladem propojení farní (dobrovolnické) a městské (úřední) chudinské péče byl tzv. *elberfeldský systém*, prosazený r. 1853 v silně industrializovaném Elberfeldu (dnešní Wuppertal) a dalších německých městech (Liese, 1922a). Inovace spočívala ve snaze města redukovat obvyklá policejní opatření chudinské péče a nabídnout *příležitost svým občanům různých konfesí zapojit se do ní dobrovolnickou službou*, která se neodvolávala na úřední pověření, ale na osobní angažovanost. Konečnou podobu získal systém r. 1853, kdy bylo město rozděleno na 252 čtvrtí, jež byly svěřeny stejnému počtu opatrovníků (Pfleger), volených městským zastupitelstvem na návrh církví, takže na jednoho připadly dvě sociálně slabé rodiny. Čtvrti se řadily do okrsků (18), v jejichž čele stál představený *chudých* a pod jeho vedením se opatrovníci scházeli každé dva týdny k okrskové konferenci, kde diskutovali jak jednotlivé případy podporovaných, tak městská ustanovení chudinské správy. Každé dva týdny museli opatrovníci *kontrolovat stav potřebnosti podporovaných*. K tomuto účelu byli vybaveni rozsáhlou příručkou a mnoha formuláři. Klíčovým úkolem opatrovníků bylo – kromě zprostředkování hmotné podpory – *obstarání práce*. Žadatel o podporu se musel přihlásit přidělenému opatrovníkovi, který se musel osobně přesvědčit o jeho životních podmínkách a eventuálně zařídil bezodkladné poskytnutí pomoci. V běžném postupu ovšem přednesl žádost o podporu teprve na nejbližší okrskové konferenci (Wendt, 2008). V průběhu pěti let klesl počet podporovaných téměř na třetinu.

Principy systému spočívaly: (1) v možnosti schválit udělení podpory bezprostředně příslušným opatrovníkem; (2) v povinnosti dobrovolných opatrovníků osobně předávat podporované rodině materiální pomoc a kontrolovat její využívání; (3) v omezení počtu svěřených příjemců podpory na maximálně čtyři rodiny / jednotlivce; a (4) v požadavku projevovat v kontaktu s rodinou chudého osobním způsobem ducha lásky k bližnímu (Liese, 1922a).

Elberfeldský systém inspiroval řadu německých měst. Nejvýraznější inovaci zaznamenal původní model ve *Štrasburku*. Zde se opět více prosadil úřední prvek, kdy všechny nové žádosti o podporu zkoumal nejprve pověřený *úředník chudinského úřadu*, a pokud se jednalo pouze o krátkodobou podporu, vyřídil žádost sám. Dobrovolným opatrovníkům byly naopak svěřovány případy žadatelů, jejichž situace vyžadovala delší doprovázení.

Zdrojem obou systémů byla pravděpodobně organizace farní chudinské péče v dolnorýnských reformovaných farnostech, resp. systém farní chudinské péče skotského pastora Thomase Chalmerse (1780–1847). Ten ve své dělnické farnosti (St. John) v Glasgow zorganizoval po r. 1814 chudinskou péči tak, že území rozdělil na 25 okrsků po 400 obyvatelích (cca 50 rodin) a přiřadil jim vždy jednoho pomocníka (diakon). Úkolem pomocníků bylo poskytovat co nejméně hmotné podpory a co nejvíce stimulovat *vzájemnou pomoc* v rodinách a v sousedství. Diakon tedy měl nabádat své svěřence ke skromnosti a hospodárnému chování, k pravidelnosti v účasti na bohoslužbách a děti ke školní docházce. Díky systému osobního doprovázení potřebných se Chalmersovi podařilo během pěti let redukovat náklady na chudinskou péči na teritoriu své farnosti na pětinu. Poskytování podpory bylo vždy časově omezené a čerpalo z prostředků, které navíc pocházely z kostelních sbírek v místní farnosti. Tím vytvářelo na příjemce motivační a morální tlak, co nejrychleji se z této *podpůrné sítě* vymanit. Chalmersův model „lokální administrace SP“ (Wendt, 2008, s. 213) se snažil opět uvolnit „čtyři studny“ („four fountains“), jež byrokratický systém úřední chudinské péče podle něj zablokoval: sebezáchovné úsilí jednoho každého, příbuzenské vztahy, solidaritu bohatých s chudými a lokální sousedskou ochotu ke *vzájemné výpomoci*.

## Sociálně angažované spolky

Tradice církevních bratrstev žila i v době začínající industrializace. Na rozdíl od dosavadní právní formy „nadace“ (Stiftung) se ve střední Evropě v 19. století stal typickou formou organizace *nestátní*, tedy soukromé dobročinné iniciativy „spolek“ (Verein). Zatímco do r. 1848 by se jich např. ve Vídni dalo napočítat sotva 30, v následujících dekádách jejich počet strmě narůstal, takže r. 1895 jich zde bylo už 607 (Lehner, 1997). Nové dobročinné spolky vycházely převážně z francouzských inspirací, kam patřily zejm. spolky sv. Vincence v mužské i ženské větvi. Katolický klérus této doby vřele doporučoval zakládat a podporovat tyto konference v každé farnosti. Jejich základní metodou práce bylo poskytování materiální podpory a asistence u chudých a nemocných v domácnosti (Doležel, 2011).

## Svépomocná družstva a spolky

Dosud se málo pozornosti věnovalo projektům družstevní svépomoci jakožto svébytné formy tehdejší „SP“ (Lehner, 1997). V katolickém prostředí dal této ideji tvář zejm. Friedrich W. Reiffeisen, v českém prostředí Cyril Kampelík (první záložna 1858 ve Vlašimi). Okamžitě se tomuto konceptu dostalo podpory ze strany katolického kléru, který v něm spatřoval jeden z prostředků řešení sociální otázky. Mnohem většího úspěchu než v dělnickém prostředí dosáhl na venkově, kde počet „reiffeisenek“ neboli „kampeliček“ koncem 19. století stoupal ročně v násobcích. Výhody byly viděny jak na praktické rovině, neboť úvěrová družstva účinně bránila před lichvářstvím, tak na úrovni pedagogicko-mravní, protože členství vytvářelo určitý druh *vzájemné kontroly*.

*Dělnické podpůrné spolky* vznikaly v řadě evropských zemí od 17. století; měly podobné poslání jako řemeslnické cechy vznikající od konce středověku. Tyto spolky poskytovaly materiální pomoc členům, kteří se dostali do obtížných situací. S rostoucími počty dělníků a s jejich postupně se lepšící schopností se organizovat začaly být dělnické spolky vnímány jako potenciální riziko pro stabilitu společnosti, takže byly postupně podřizovány státnímu dohledu. (Ve Francii a v Rakousku k tomu došlo po roce 1848).

Obecně je možné shrnout, že devatenácté století je dobou, kdy se v Evropě definitivně stává stát konečným garantem péče o sociálně vyloučené, který přitom spolupracuje s církevními, případně jinými nestátními organizacemi.

Jakub Doležel, Oldřich Matoušek

## Odkazy:

Domácí historie sociální práce

## Literatura:

- Brandt, H. J. (1986). Grundzüge der Caritasgeschichte. In P. Nordhues (hrsg.): *Handbuch der Caritasarbeit*. Paderborn: Bonifatius, S. 142–158.
- Brejcha, L. (1930). *Pamětní spis o katolické charitě (milosrdné lásce) v zemi moravsko-slezské*. Olomouc, Brno: Diecézní svaz charity.
- D'Elvert, Ch. (1858). *Geschichte der Heil- und Humanitätsanstalten in Mähren und Österreich*. Brünn.